

Lőkös István

Tetszhalál után

Zrínyi Péterné Frangepán Katalin a kaj-horvát irodalomban

A 16. század végén szárba szökkenő kaj-horvát nyelvű irodalom fejlődéstörténetében tallózva megannyi magyar vonatkozást, kötődést találunk. Ivanuš Pergošič Werbőczy *Tripartitum*-át fordította kaj nyelvre, Antun Vramec *Krónikája* nemcsak magyar forrása(i), tartalma okán is történelmünk közös fejezeteinek figyelmet érdemlő dokumentuma. A korábban *Murántúli (Prekomurska)*, ma *Martyánci énekeskönyv (Martjanska pesmarica)* néven ismert kancionálé magyar nyelvű textusaival s az egyházi évet átfogó énekanyagának gazdag magyar provenienciájával vonja magára figyelmünket. Benne található a szigeti ostrom alighanem legkorábbi verses feldolgozása, az *Ének a Szigetről (Pjesma o Sigitu)* c. kaj nyelvű históriás ének, de tartalmazza a Batizi András énekeként ismert *Cantio de matrimonio* c. vers Andrija Šajtić fordította kaj nyelvű változatát s az *Adhortatio mulierum* szintén kaj dialektusban készült translációját is. Egy 1632-ből való, a Csáktornya melletti Nedelistyén összemásolt protestáns énekeskönyvben nemrég Szenci Molnár Albert 42. genfi zsoldárának kaj nyelvű fordítását fedezhettük fel (Lőkös István, 2011, 309–328.). Az ún. Ščrbačić-énekeskönyv (*Cantiones Gerogii Scherbachich*) lapjain viszont egy a Zrínyi–Frangepán (magyar terminológia szerint Wesselényi-féle) összeesküvés katasztrófális végkifejletének leírását tartalmazó, terjedelmes epikus énekre bukkanunk.

Ez a becses kancionálé a 17. század második felének kaj-horvát nyelvű kéziratos költészetét reprezentálja, lelőhelye okán *Drnjanska pjesmaricának* is nevezik. Szerkesztője/összeállítója bizonyára egyházi személy volt, szövegeinek túlnyomó többsége erre utal, annak ellenére, hogy világi textusokat is találunk lapjain. Ez utóbbiak közül való az *Alia vero De rebellione Comitis Petri Zriny* c. terjedelmes epikus ének, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf kivégzésének egykorú elbeszélése, s mint ilyen, az Európa-szerte elterjedt (valójában tudatosan terjesztett), az összeesküvést és a kivégzést tárgyaló, különböző nyelveken (latin, német, flamand, francia, angol, olasz, spanyol, magyar) készült és nyomtatásban is terjedt kiadványok és kéziratos emlékek sorába illeszkedik (Hargittay Emil, 1997, 141.) A Ščrbačić közölte szöveg valószínűleg másolat, későbbi változatai is ismertek, az eredetije máig sem került elő (*Hrvatski kajkavski pisci II*, 1977., 11.). Magyar párhuzamként (prózában) a németből fordított *Siralmas jajt érdemlő játék* c. röpiratot említhetjük (*Siralmas jajt érdemlő játék*, 1997, 86–140.), amelynél a horvát ének szükséztűbb.

A kaj-horvát vers eredetijének keletkezését Olga Šojat az 1671. április 30. és 1672. február 15. közötti időszakra teszi (*Hrvatski kajkavski pisci II*, 1977, 11.), s úgy véli: szerzője a Zrínyi családhoz közel álló személy volt. Noha nevét nem írta műve fölé, illetve nem rejtette akrosztichonokba sem, a mű szerzőjének Šojat Boltžar Pogledićet tekinti, aki Bukovački kapitányt törökországi útjára Szarajevóig kísérte kapitánytársával, Beriszló Ferencel (Ferenc Berisla-

vić) együtt, s aki ezt a feladatot Frangepán Katalin parancsára vállalta (*Hrvatski kajkauski pisci II.*, 1977, 12.). A horvát szakirodalom a művet pamfletként említi – mi inkább a pasquillusszal rokonítanánk –, nem is ok nélkül, hiszen a szerző célja az összeesküvés horvát szereplői, azaz Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf tragédiájának leírása mellett Zrínyiné Frangepán Katalin elmarasztalásátámadása. Ha valóban Boltižar Pogledić a vers szerzője, s Bukovačkit nem saját elhatározásából, hanem úrnője, „kívánságára” (parancsára?) kísérte el a korántsem kockázatmentes útra, úgy némiképp már magyarázható a szövegen átütő, Katalin iránti ellenszenv. Táplálhatta ezt a Zrínyiek hazai ellenfeleinek gyűlölete is, továbbá Frangepán Katalin tevőleges részvétele az összeesküvés szervezésében. Az okos, nagy műveltségű, hazafias érzületű, a németeket (pontosabban osztrákokat) gyűlölő, férje politikai ambícióit, terveit többoldalúan is támogató, diplomáciai akciókban is részt vállaló asszonyt, majd a bukás után vagyontól megfosztott, gyermekeitől elszakított s Grazba internált feleséget-özvegyet a kor társadalmának egy része hősként és mártírként tisztelte, más része kárhoztatta. Az utóbbi vélekedők nagyravágyó, a vers szerint királynéi ambíciókat dédelgető nőt láttak benne, aki egyedül felelős férje és féltestvére haláláért. A vers szerzője szerint királynéi dicsőségre vágyott: „Sanjala sam nočas, da bum još kraljica, // k čemu su prilična, štiram, moja lica” (Szívem, édes lelkem, álomom volt az éjjel, // királynévá leszek, rá méltó személyem) – olvassuk a 8. strófában, majd azt is: levélben tudatják a szultánnal, hogy elhagyják császárukat, s a levelet követ viszi – Bukovači Ferenc – Konstantinápolyba. A hír hallatán fellázad a nép is, Zrínyi pedig hitet tesz a szultán mellett, s tovább bővül a csatlakozók köre.

A versszerző Katalin iránti ellenszenvé a 23. strófában újabb motívummal bővül: férje báni méltóságát is semmibe véve, Csáktornyán Katalin „turbánban sétálgat”, „övében fényes handzsárt visel” („v Čakovcu v turbanu se šeče, // vsaki dan si za pâs svetli hanžar meče”), s a kanizsai török kegyeit keresi – a szultán kedvező válaszában reménykedve. A császár németjei azonban egyre közelednek, s midőn Csáktornyá alá érnek, Zrínyi indulatosan szól asszonyához:

Ó, átkozott asszony, mivé tettél engem,
vázat, falut immár mind el kell vesztenem,
ó, átkozott óra, mikor megismertél,
ily rossz tanácsokkal hogy félrevezettél.

O, prokleta žena, na kaj si me vsela,
da moram ostavit vse grade i sela,
o, prokleta vura, gda si me spoznala
i tolnač ovakov kada si mi dala.

Királyné trónjára oly áhítva vágytál,
most pedig lám végül bizony elárvultál.
Engem is ezáltal nyomorulttá tettél,
s fiadat is, akit hiába neveltél.

Štilo se je tebe vu kraljestvu biti,
a sada na sirotu morala si priti.
Siromaha mene jesi vučinila,
i sina svojega, koga si kojila.

Hol vannak váraim, hűséges szolgálaim,
mily keservesen kell viselnem bánatim!
Hová lett birtokom ott a Száva mentén,
jóságaim ott lenn a nemes Primorjén!

Kamo moja gradi, kamo moji slugi,
da sad moram biti vu takvoj tugi!
Kamo sada moje posavsko imanje,
Oh, kam plemenito primorsko držanje!

A vádló szavakra szűkszavú a szabadkozó válasz, a versszerző szerint Katalin „szegénységüket” tudomásul veszi, de ennél sokkal inkább bántja *reputá-*

ciójának, hírnevének csorbulása („... moram zdihavati tužno, // što vu reputatji moje je preružno”).

Szerzőnk itt hangnemet vált, kioktató sorok következnek, melyek ítéletet tartalmaznak. Katalint röviden szólítja meg: ne bánkódjék, rosszat se szóljon, rászolgált a „hóhérra”. Pétert viszont hosszabban „leckézteti” a császár iránti hűségéről, a kötelességről. Mért kellett lázadnod – kérdezi tőle –, „nem volt elég, hogy horvát bán voltál” („bil si ban hrvacki”), „országos uraság” („gospodin orsački”), most pedig oda a „hősiességed” („tve junaštvo”), „vitézi neved” („viteško ime”). A vétek súlyosságát bibliai motívumot felhasználó, vezeklésre felszólító képsor szemlélteti – mondván:

Ámító asszonyra ugyan mért hallgattál?	Zakaj si se ženi tak dal vukaniti?
Miként cselekedj most, halgass tehát reám.	Sad tu ču povidat, kaj moraš včiniti.
Éva hogy Ádámot kísértésbe hozta,	Kad Adama Eva vukanila beše,
Fügefalevéllal magát bétakarta.	tak s figovem listjem Adam se pokriše.

A te takaród most égő csalán legyen,	Ti se pako sada s koprivjem obloži,
merthogy fellázadtál király s az Úr ellen.	ar si puntar kraljev, vere, pak i Boži.

A csábítás, a félrevezetés, a becsvágy, az asszonyi fortély következményei súlyosak: Katalin a grazi börtönben vezekel vétkéért, Péter mindenkitől elhagyatottan kegyelemben reménykedik Bécsújhelyen, a „terzattóival”, azaz Frangepánnal együtt. Az elítélteknek – magukra maradva – már csak annyi vigasz marad, hogy „az utolsó órában” („na skardnju vuru”) egymás iránt kien-gesztelődjenek s egymástól búcsút vegyenek. Az „utolsó órák” drámai szituá-ciója készülődés a halálra, majd a kivégzés horrorisztikus jelenetei megrázóan hatnak, az egykorú kaj nyelvű epika maradandó szegmensei. A sorok között ott van az elretentés szándéka is, amit a versszerző udvar iránti hűsége diktál. Vagy talán kötelességből teszi, vagy felsőbb parancs kényszeríti a felségárulás elbeszélésére?! Kérdéses dolog. Az 54. strófa ugyanis így kezdődik:

Ó, én szerencsétlen, hogy meg kell ezt ímom,	Oh, nesrečni sam ja, kaj moram spisati,
érdemtelenül bár, a nép elé tárnom!	s mojom nevridnostjum pred sve ljudstvo dati!

A kivégzés „teátrális” előkészületeiről, az ítélet felolvasásáról, a „színháték-hoz” felvonult tömegről nem szól. A vérpadra lépő Zrínyi fohászatát idézi, majd a kivégzés aktusát beszéli el:

„Ura a vilának, ó kegyelmes Isten,	„Ti, kî svitom ladaš, Bog moj milostivni,
bocsássad meg nekem minden gonosz vétkem!	vsa moja zla dela oprosti jê meni!
Tudom, hogy e világ mulandó, s csak árnyék,	Vidim, da je ov svet tinja i nestalnost,
bánat követi a derűs napok végét.	vse veselje vu njem vu koncu neg žalost.

Elhagylak, anyaföld, s tégedet is, tenger,	Tebe, anda, ostavljam, zemlje, tebe, morje,
égi udvarba hogy feljusson a lelkem.	a dušu otpravljam vu nebeske dvore.
Fogadd be, ó, kérlek, Megváltó Istenem,	Primi moju dušu, Otkupitel, anda,
e világi erő ne csábítson engem.”	da me toga sveta jakost ne nadlada!”

Hóhér pallosának az első csapása
gyámoltalan ütés, a célt elhibázta.
Nyaka helyett vállát érinti csak a kard,
belőle vér ömlik, sűrűn, mint a patak.

Lefordul a teste a kiömlött vérbe,
Felkiált Istenhez kérve-könyörögve:
„Én Uram Istenem, Ura e világnak,
súlyos vétkeimet immár megbocsássad!”

Akkor a vérpadra testét visszatették,
szorosabban immár mellé áll a hóhér,
lesújt ismét reá, dolga most sem könnyebb.
Lám, minő a sorsa egy vitézi testnek.

Ömlik piros véred – és ugyan mi végre –
Piros ruhát öltön az öreg föld véle?!

Onak ga s palašem henkar jenkrat vudri,
nit na to spametni, niti na to mudri.
Nego ga nevernik posiče čez pleče,
otkud črne krvce potočec poteče,

Vu koju se telo iz stolca omeknu;
ter k raspetu Bogu premilo zakriknu:
„Ti, ki svetom ladaš, Bog moj, smiluj, mi se!
Jošče ti se molim, grehe oprosti mi!”

Onda pako telo na stol postaviše,
kojemu pristupi taki henkar bliže,
odsiče mu glavu nikak kruto teško.
Oh, što li dočeka tvê telo viteško,

Da se tvoja črna krv sada tak prelija
i črna zemljica da se š njom odeva.

A sorstárs Frangepán lefejezését négy strófában beszéli el – úgy tűnik, hiteles információk birtokában –, utalva előbb a fiatal grófnak feleségéhez írott levelére, amelyből „idéz” is néhány sort, ám ebben a formában a szöveg inkább csak fikció, üzenete viszont mindenképp hiteles:

Még ugyanaz napon követi Frangepán,
kevés idő múltán ő sorsa is: halál.
Levelet ír előbb ifjú asszonyának,
sajgó fájdalmától könnyei hullanak,

Hullatva könnyeit, kéri bocsánatát,
hogy bűnnel szennyezte ő szép ifjúságát.
Szépen szól hozzája: „Én szerelmes lelkem,
őrizd meg emlékem, ne feledd a nevem,

Élj majd boldogabban sok szép esztendőn át,
szívem virágszála, te szép liliomszál.”
Vitték ekkor őt is fel a pallos alá,
a bakónak bárdja háromszor csapott rá.

Ahogy úri fejét ekképp leválasztja,
lezuhan most a test a véres padlatra,
ömlik piros vére, fetreng benne teste,
hitvese siratja éjt nappallá téve.

Na smrt z njim pojde Frankopan gospodin,
ter kruto čez mal čas, ravno on isti dan.
Ali je još prvo svojoj gospi pisal,
naj ti je kontinom žive suze brisal,

Spričavajuč joj se, da mu neka prosti,
če je što vugrišil vu lipoj mladosti,
govoreći lepo: „Mâ duša ljubljena,
ne zabi se z mene, niz moga imena,

Neg mi živi srično na vnogo dobrih let,
mojega srdašca lep lilijumski cvet.”
Zatim pako njega popeljahu pod meč,
koga vudri henkar trikrat, ne nikaj več.

Ter tak kot otrže gospocka glavicu,
a telo pak belo opadne vu krvcu,
krv se črna zleja, vu njoj se telo moči,
što mu gospa plače vu dne i tak v noči.

A kivégzési jelenetek a versezet legértékesebb rétegei: a narrációba ékelt monológoknak (Zrínyi imája, Frangepán feleségének írott levele) feszültségteremtő erejük van, ami a feszes elbeszélőmóddal párosulva már-már az európai irodalomban csak a 18–19. században, a romantika évtizedeiben virágzó műfaj:

a ballada komorságát, az előadás szaggatottságát idézi. Ezt a műfaji asszociációt erősíti a leírások akusztikája, a páros rímű tizenkettősök (dvanaesterac) mellett az alliteráció olykori megjelenése (potočec poteče, ponizno te prosim) a szöveg befogadását fokozó formát képez. A kétszer rímelő (belső rimes) horvát epikus költészettel ellentétben (Marulić, Karnarutić) a négy soros strófaszerkezet a kaj nyelvű epika sajátosságaként is felfogható, előfordulása nem egyedi jelenség, a kor kaj nyelvű vallásos epikájának is kedvelt formája. Matija Magdalenić Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum*át és Szentmártoni Bodó János *Az tékozló fiú törtéretjét* kaj-horvátra fordítva – a magyar eredeti formához ragaszkodva – ugyanezt használja, de ebben a formában készült a *Visio Philiberti* vagy *Visio Sancti Bernardi* (Noćno viđenje Svetoga Bernarda), ugyancsak neki tulajdonított kaj nyelvű fordítása is. Bátran állítható tehát: a *De rebellione comitis Peri Zriny* a kaj-horvát epika fejlődéstörténetében figyelmet érdemlő állomás, császárpárti elfogultsága mellett és ellenére – elsősorban műfaj történeti szempontból – számottevő alkotás. Egyik bizonyosága a kaj irodalmi nyelv 17. századi fejlettségének.

A Šćrbačić-kancionálé imént tárgyalt, a Zrínyi–Frangepán összeesküvésről szóló éneke nem egyedüli feldolgozása a témának a 17. században. Franjo Fancev szerint – az eseményt követően – két nagyobb költemény is közkézen forgott Horvátországban, vélhetően mindkettő a történések közeli reflexiója. Az egyik, a *Samson beše kruto zmožen v jakosti* (Nagyon bízott erejében Sámson) a szerencsétlen Frangepán Katalin kárhoztatása, a másik, a *Gospoda premožna i ostali ljudi* (Legyőzött uraságok és más férfiak) a bécsújhelyi kivégzés leírása. Ezekről szólván Fancev még két újabb költeményt is említ, amelyeknek tárgya viszont a költő Zrínyi Miklós tragikus halála – mindkettő a tragédia fakasztotta bánat kifejeződése (*Prosim te prelepo draga duša moja* = Szépen kérlek, drága lelkem; *Nebo i zemlja vse božje stvorenje* = Ég és a föld mind az Isten teremtménye) (Franjo Fancev, 1939, 101.).

Frangepán Katalin imádságoskönyve. A kéziratos versgyűjtemények mellett a 17. században relatíve nagy számú kaj nyelvű nyomtatott könyv is megjelenik. Mindjárt a század elején, két kiadásban egymás után (1609, 1611), a protestáns Grgur Mekinić *Dušeune pesme* (Vallásos énekek) c. énekeskönyve, 1608–1630 között Nikola Krajačević-Sartorius lép elő két, mára sajnos elveszett kiadvánnyal, 1640-ben pedig a *Molitvene knjžice* pozsonyi edíciójával, majd 1651-ben a *Sveti evangeliomi* (Káldi György Bibliája alapján) gyarapítja a kaj nyelvű, nyomtatott művek számát, mely utóbbi aztán a 19. század végéig számtalan kiadásban jut el a kaj dialektust beszélők régiójának olvasóihoz. Boltizár Milovec jóvoltából 1657-ben a *Molitvene knjžice* újabb kiadása is megjelenik. A kaj nyelvű könyvek bibliográfiáját ezután Zrínyiné Frangepán Katalin, Juraj Habdelić, Boltizár Milovec, Matija Magdalenić, Ivan Belostenec, Mihalj Šimunić művei gyarapítják. A könyvek nyomtatása mellett az irodalmi szerveződés további fontos jele az irodalmi nyelv kanonizálása irányában tett lépés: a kaj nyelvi lexikográfia megszületése. Juraj Habdelić *Dictionarium*ában a kaj nyelvű lexika kizárólagossága beszédes példája ennek, Ivan Belostenec *Gazophylaciuma* viszont már az egységes horvát irodalmi nyelv ideájának és gyakorlatának foglalata. A kaj nyelvű irodalom további, 17. századi eredménye az egységes stílus, a barokk térnyerése. Ez már az egész horvát szellemi-irodalmi diaszpórának is szerves alkotóeleme,

sőt a szláv barokk alakulástörténetéhez is számottevő hozzájárulás. Fejlődése sajátos, létrejöttét nagyban meghatározta a geopolitikai kontextus.

A *Vugerszki Ország* (Magyarország) és Ausztria szomszédságában lévő *Szlovenszki oszag* (azaz: a történelmi Szlavónia, ahol a kaj nyelv használata dominál) szükségképpen az osztrák és a magyar barokk irodalom és művészet világával került kölcsönös viszonyba, így karakteresen más arculatú, mint az itáliai barokk eredményeit befogadó dubrovnikai, dalmáciai és tengeremelléki irodalom. Motivált-ságát tekintve nem hanyagolható tényező a magyar alapítású pálos rend térnyerése a kaj nyelvi területen, valamint a zágrábi püspökség és a kalocsai érsekség közötti egyházszerkezeti viszony, kapcsolat, amely a szellemi életben mindenképpen kedvezett a kölcsönhatásoknak. Angyal Endre ezek alapján – jellemzőképpen – okkal használja a *barokk pannonizmus* szintagmát, amely a 17. századi magyar–szláv–osztrák kultúra specifikumát fedi, s amely sajátos, a régió nyelvi, geopolitikai, szociális, kulturális képződményét is takarja, mint az Ozalji-Csáktornya kötődésű, félig-meddig spontán szerveződésű, laza irodalmi-tudományos-művelődési „szellemi csoportosulás”: az *ozalji kör*. A Zrínyi- és a Frangepán-család muraközi és tengeremelléki birtokainak 17. századi „(...) összekapcsolódása révén létrejött, a ča-horvát és a kaj-horvát nyelv közeledésén alapuló irodalmi nyelvi koncepcióról van szó (...),” amelynek két legjelentősebb képviselője Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf volt, s amelyhez a két családhoz kötődő olyan személyiségek tartoztak, mint például a *Gazophylacium* (monumentális szótárról van szó) alkotója, Ivan Belostenec vagy a turopoljei Derecskai János (Ivan Derečkaj), aki „(...) 1621–22 telén kaj-ča-što-horvát hibrid nyelven latin betűvel másol le három jelentős és népszerű középkori glagolita írású művet, a *Trója-regényt*, a *Nagy Sándor-regényt* és a *bölcs Ahikkáról* szóló történetet” (Lukács István, 2008, 110.). És természetesen idesorolandó Zrínyiné Frangepán Katalin, akinek imádságoskönyve, a *Putni tovaruš* (Útitárs) 1661-ben látott napvilágot, amelyet – szerzőként – „Horvát- és Szlovénország mindkét nembeli uraságainak és tekintélyes férfainak” figyelmébe ajánlott („Vsega Hervatckoga i Slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola ... od mene ... poklon”).

„Az imakönyv (...) egy nép hitéletének legjelentősebb kifejeződése. Szerepe a keresztény hívők életében oly nagy volt, hogy például a német nyelvterületen a más confessióhoz vagy keresztény felekezethez való tartozást »a hazug imakönyvet használókként« jelölték meg. Az imakönyvek valójában az Egyház történetét tükrözik, annak teológiáját és lelki életének teljességét, de az egyes népek kultúráját is. A lélek kicsiny enciklopédiái ezek, amelyek az evangelizáció, a kateketika és a pedagógia nagy segédeszközei” (Juraj Kolarić, 1996, 121.). A 18. században, de még később is, sokak életében az egyetlen, naponként használt könyv, személyes tárgy, amelyet – a halál után – birtokosával együtt temettek el. Így van ez a Muravidéken s a Muraközben, ahová – alkotója révén – a *Putni tovaruš* is megannyi szállal kötődik. Katarina Zrinski Frankopan imakönyve persze több is a konvencionális, a barokk évszázadában általánosan használt imakönyveknél: irodalmi alkotás, amely tükrözi alkotójának habitusát, műveltségét, vallásához való viszonyát. Már ajánlása elárulja: szuverén egyéniség ajánlja művét mindegyiknek „a Mindenható Istennek, Mennynek és Földnek Teremtőjének” („Bogu, Vsemogućemu Neba i Zemlje Stvoritelju”), továbbá – a barokk szokáshoz híven – a Boldogságos Szűz Máriának, végül valamennyi szentnek. Tehát nem egyházi

méltóságnak vagy valamely világi hatalmasságnak (bánnak, királynak stb.). Csak e tipográfiai is kiemelt ajánlást követően fordul a „Horvát- és Szlovénország mindkét nembeli uraságaihoz és tekintélyes személyiségeihez”. Már az első mondatok tudatos nemzeti elkötelezettségről árulkodnak. Úgy találja: az akkori világ (értsd: Európa) nyelveinek kontextusában szembetűnő a horvát nyelvű könyvek csekély száma. Műve megalkotásának e hiány felismerése volt egyik fő indítéka, a másik viszont a vallásos, a hitbéli elmélyülés segítése.

Az ajánlás és az előszónak tekinthető szöveg után a maga nemében s a kor viszonylatában mívesnek minősülő vers következik „Mindazoknak, akik olvasásuk majd ezt a könyvecskét” („Vsakomu onomu, ki štal bude ove knjžižice”). Ez a vers az alkotó keresztényi és morális üzenete, figyelmeztetés: az Úr számos „ösvényt alkotott”, melyek a Mennyország felé vezetnek, az igaz utat Krisztus követése jelenti, és a bűnök elhagyása. Csak természetes: ez a szemlélet hatja át a könyvecske teljes anyagát is, s határozza meg struktúráját, felépítését.

Az előszó s a vers után – a horvát imakönyvek gyakorlata szerint – *kalendariumot* találunk, amelyben a hónapok latin nevei és ezek horvát megfelelői sorakoznak – az előbbieket *magyarított* formában: *Januariuš* = Prosinac, *Februariuš* = Sečan, *Marciuš* = Sušac, *Apriliš* = Mali travan, *Majuš* = Veliki travan, *Juniuš* = Klasan, *Juliuš* = Srpan, *Auguštuš* = Mejmašnjak vagy Velikomešnjak [Nagy Boldogasszony hava], *September* = Miholščak, *Oktober* = Lukovščak, *November* = Vsesveščak, *December* = Grudan. Valamennyi horvát hónapnév a kaj dialektusból származik, a hónapnevek harmadik változata viszont már a keresztény néphagyományt követi: *Durđevščak* (Szent György hava), *Miholščak* (Szent Mihály hava), *Vsesveščak* (Mindszent hava), *Velikomešnjak* (Nagy Boldogasszony hava), *Malomešnjak* (Kisasszony hava), *Veliki Božičnjak* (Nagy Karácsony hava) stb. A magyar párhuzamok itt is nyilvánvalóak. A névnapokat szemlélve is, több ízben azok magyar átvételeire lelünk: Agnes, Florian, Marcell, Szt. Anna, Klara, Timoteus, Lajuš, Mihalj, Ferenc, Lukač stb. E nyelvtörténetileg is becses anyag az esztendő évszakok, illetve az egyházi év szerinti leírásával folytatódik („Od godišča i njegovih delov”). Az Ádventről például elmondja: „Krisztus eljövételét („Došastje Krištuševu) jelenti és „Szent András apostol napjával kezdődik, ha az vasárnapra esik, ha nem, úgy Ádvent a hozzá legközelebbi vasárnapon, s a karácsonyi ünnepekkel, azaz Isten fia születésének ünnepével fejeződik be, amikor „az Emberiség megváltásáért Szűz Máriától megszületett” („On se za zveličenje človičansko od Marie Čisto Device porodil”).

A *Putni tovaruš* bevezető egysége a barokk vallásosságot kifejező *Emlékeztetővel* (Spomenek) zárul, benne a szerző az emberi élet „végső dolgairól” elmélkedik stiláris és retorikai effektusokra törekedve. „Emlékezz, ó, ember, akit az Isten teremtett, hogy egyszer meg fogsz halni, de nem tudod, mikor – mondja a bevezető passzusban –, hogy eljön majd egy nap, amikor holtá válsz reggelre és nem várod meg az estét, vagy az este, s nem éred meg a reggelt, és ez ma éppúgy megtörténhet, ugyanezen időben, sőt ebben a pillanatban, amikor veled beszélek. Jól gondold meg ezt, mert eljön majd az idő, amikor e gondolatok fölött nem fogsz siránkozni.

Emlékezzél, ó, ember, hogy haláloed után két hely közül az egyik lesz állandó lakhelyed, és vagy mindörökkön-örökké a Mindenható Isten, a dicső Szűz Mária, az üdvözült angyalok, az Isten választottjai, a szentek között a Mennyben, nagy

vidámságban, kimondhatatlan örömben és szeretetben lehetsz, vagy mindvégig fogsz változhatatlanul égni és szenvedni.” Ebből pedig a tanulság: ha a földi létben nem lesz életviteled Istennek tetsző, az örök kárhozát tüze lesz osztályrészed, mert évezredek múlnak majd el anélkül, hogy e kínoktól szabadulhatnál. Mindezzel szemben a Mennysországban a példásan, a bűnbánattal élőkre örök boldogság vár, „az angyalok éneklő kórusa, a próféták tiszteletre méltó sora, a tizenkét apostol, a vértanúk, a hitvallók, (...) a fráterek és a remeték megszámlálhatatlan serege vesz körül”. Épp ezért – inti olvasóját – a földi élet hátralévő napjaiban kerüld a bűnt, őrizkedj a gonosz kísértésétől, mert csak ez az út vezet az örök megváltáshoz.

A barokk prédikációk retorikájára, érvelésére emlékeztető struktúrája, választékos nyelvezete okán e rövid textus méltán tekinthető szépírói alkotásnak, amely formai és tartalmi egységet alkot s morális üzenete van.

A vétkek súlyát s a megváltás esélyeit mérlegelő *Emlékeztető* után imádságok sora következik, közöttük külön ciklust alkotva a Mária tiszteletére írtak, majd egy újabb, önálló kompozícióként felfogható, tizenöt imádságból álló ciklus *Salve Regina* címmel, melyben már a horvát nemzettudat egy korai költői kifejeződésével is szembesülünk. *Salve Regina hervacki* = Üdvözlégy, horvát királynő – olvassuk a második imádságot bevezető, az ördög kísértéseire figyelmeztető textusban, az imaszövegekben pedig nem nehéz fellelni mindama allúziókat, amelyek az egykorú horvát hétköznapiakra vonatkoznak. A 16. századtól folyamatos, a lakosságot rettegésben tartó török veszélyre, de a császári tábornokok zsarolására is.

E tudatosság jegyében került a *Putni tovaruš* lapjaira a *Szent Borbála himnus* (*Hymnus Sz. Barbare*), hagyományt követve, hiszen a harcosok védőszentjét dicséző szöveg a kaj nyelvterületen már ott van Krajačević imádságok könyve (*Molitvene knjižice*) 1640-es kiadásában, majd – némi nyelvi igazítással – felveszi Boltižar Milovec is a Krajačević-mű általa gondozott 1657-es edíciójába. A *Putni tovaruš* szerzője sem szó és betű szerint közli a korábbi változatok egyikét vagy másikat, nyelviileg is, stílárisan is igazít a szövegelőzmény(ek) en – a vers értékvilágának hasznára. A vers, amelyet a jeles horvát regényíró, August Šenoa – tévesen – Zínyiné Frangepán Katalin eredeti alkotásaként tartott számon, a jezsuiták révén lett Horvátország-szerte népszerű költemény.

A himnuszt követő litániák, imádságok mellett említést érdemelnek a kötetbe iktatott zsoltárfordítások, összesen hét psalmus, köztük a 130., a *De profundis clamavi ad Te Domine*. A modern szövegkritika szerint az egyes psalmusok a *könnyörgés*, a *tanítás*, az *ínség*, a *megpróbáltatás*, a *könnyörgés és bizakodás*, végül az *alázatos kérés* megfogalmazását jelentik, ami tudatos válogatásra utal, s ezáltal jól illeszkednek a könyv szemléleti struktúrájába. Az átköltés a régi, horvát nyelvű zsoltárfordítások kontextusában is figyelmet érdemlő kísérlet. Nyelvi megoldásai veretesek, kivált a *De profundis* (130.) és a 101. psalmus translációja.

Noha a *Putni tovaruš* a kaj-horvát barokk virágzásának századában, a 16. században készült, az irodalomtörténet-író mégis úgy véli: korántsem jellemzi a gazdag nyelvi színvilág, inkább az egyszerűség, s hiányzik belőle a szinonimák sokasága, a mondatok áradása, a barokk díszítettség, amit mások másként ítélnek meg, a felsoroltakat éppenséggel erénynek tartják – mondván: a mű szerzője a köznépek szánta lelki útítársul könyvecskéjét, ezért közérthetőségre, a könnyebb befogadhatóságra törekedett. Erre utal a három nyelvjárás elemeit elegyítő szándéka és gyakorlata is...

Az a nyelv – a kaj dialektus –, amelyen a fenti művek megszülettek, a 19. századi *nemzeti újjászületés* (horvátul: narodni preporod) idején defenzívába szorult. Pedig a 16. századtól a 19. század húszas éveig szüntelen a prosperálás jellemezte – olyannyira, hogy az irodalmi standard pozíciójára is esélyesnek látszott. Lexikai gazdagságát, stiláris lehetőségeit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy évszázados tetszhalála után Miroslav Krleža ezen a nyelven írta meg a 20. századi horvát költészet legzseniálisabb verseskönyvét, a *Petrica Kerempuh balladáit* (Balade Petrice Kerempuha). E balladák költői nyelvének elevensége, a versek képgazdagsága, motívumvilága archaikus nyelvi effektusaival ritka esztétikai élményt kínál, s annak bizonyosága, hogy a kaj irodalmi nyelv – kortól függetlenül – maradéktalanul alkalmas a legmodernebb gondolatok kifejezésére is. Miként a horvát Mester maga vallotta (a verseket magyarra fordító Csuka Zoltánhoz írott levelében): a versek tematikája „...egy rég elfelejtett nyelven kerül elmondásra; olyan nyelven, amely ma már mindenfelől sebeket kapott, összevissza törődött és perforálódott, s amely ma már inkább csak különös spiritiszta szeánszokon mozog, mint kísérteties árny; inkább érzelmes sóhaj a sírok fölött, semmint élő szó, s amelyről a szerző is meg volt győződve, hogy nyelvi rejtvényt képvisel, s így alkalmas arra, hogy a líra (...) legnehezebb témáit lehessen kifejezni segítségével...” S mert mégiscsak maradandó nyelvi-irodalmi örökségről van szó, okkal fogalmazott később indulatosabban is, épp amikor a kaj nyelvet defenzívába kényszerítő illír mozgalom jubileumát ünnepelte a horvát szellemi élet: „Midőn ma pátosszal esik szó (szokás szerint) az illír kísérletről, úgy vélem, nem szabadna megfelelkezni a kaj-horvát, ča-horvát kör irodalmáról, amelyet a mi illírjeink hullaként hajítottak ki az ablakon. Egy már több mint száz esztendeje előttünk holtan kiterült irodalmi nyelvnek a sírja felett szónokolva ennek az önfeláldozó áldozatnak az igazi nagyságát csak úgy mérhetjük fel, hogyha a napjainkig alapvetően ismeretlen és elszánt nyereséggel elutasított irodalmi hagyománynak megadjuk a végtisztességet.” (Lukács István fordítása). A végtisztességet Krleža a *Kerempuh-balladák* megírásával rég megadta. A kaj-horvát irodalom közel fél évezredes történetének megírásával azonban a horvát irodalomtörténet-írás máig is adós. Fenti vázlatunk adósságtörlesztés kíván lenni – készülő, *Litteratura kajkaviana* c. terjedelmesebb munkánkkal együtt...

Bibliográfia

- Bene Sándor: „Hóhérok teátruma”. A Wesselényi-mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei, in: *Síralmas jajt érdemlő játékok...*, PPKE BTK, Piliscsaba, 1997, 32–85.
- Fancev, Franjo: *Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova*, in: *Ljetopis*, JAZU Knj. 51., Zagreb, 1939
- Hargittay Emil: „Habent sua fata...”. Epilógus a *Síralmas jajt érdemlő játékokhoz*, in: *Síralmas jajt érdemlő játékok*, Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról, PPKE. BTK, Piliscsaba, 1997, 141–146.
- Kolarić, Juraj: *Hrvatski kajkavski molitvenici i njihov utjecaj na duhovnost*, in: *Kajkaviana Croatica*, Zagreb, 1996
- Lőkös István: *O kajkavskom prepjevju 42. psalma kralja Davida prema mađarskom predlošku*, in: *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011. godine*, Zabok, 2011, 309–328.
- Lukács István: *A passióhagyomány a horvát irodalomban*, Bp., 2008
- Šojat, Olga: *Hrvatski kajkavski pisci*, Knj. I–II., Zagreb, 1977